

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid: een antropologisch perspectief

Kahmann, M.J.

Citation

Kahmann, M. J. (2014, June 16). *Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid: een antropologisch perspectief*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/25252>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/25252>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/25252> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Kahmann, Merel

Title: Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid : een antropologisch perspectief

Issue Date: 2014-04-16

Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid

Een antropologisch perspectief

De totstandkoming van deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt dankzij een financiële steun van het Islam-onderzoeksprogramma van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en het Leids Universitair Centrum voor de studie van Islam en Samenleving (LUCIS).

Lay out: Marieke Meijer
Omslagillustratie: Marieke Meijer
Concept omslag: Jehuda de Jong en Marieke Meijer

© Merel Kahmann, 2014

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid

Een antropologisch perspectief

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op 16 april 2014 klokke 16.15

door

Merel Josephine Kahmann

Geboren te Groningen in 1983

Voor Olivier en Job

Inhoudsopgave

Dankwoord	12
1 Inleiding	15
1.1 Theoretisch kader: Extraterritoriale overheden, transnationalisme en antropologie van de extraterritoriale staat	17
1.1.1 Extraterritoriale overheden	18
<i>Het bestuur van burgers in het buitenland</i>	20
1.1.2 Transnationalisme	21
1.1.3 Antropologie van de extraterritoriale staat	22
1.2 De spelers	24
1.2.1 Eerste speler: de Marokkaanse overheid	24
1.2.2 Tweede speler: Marokkaanse Nederlanders	27
<i>Migratiemotief</i>	27
<i>De Nederlandse nationaliteit</i>	29
<i>Opleiding en werk</i>	30
<i>Organisaties</i>	30
<i>Marokkaans-Nederlandse moslims</i>	31
<i>Maatschappelijke positie: integratie en discriminatie</i>	32
<i>Samenvatting</i>	33
1.3 Methoden en dataverzameling	34
1.3.1 Opzet interviews	34
1.3.2 Toegang onderzoeksveld	35
1.3.3 Selectie respondenten	36
1.3.4 Verloop interviews	38

2	De Marokkaanse overheid	41
2.1	Marokkanen in het buitenland: onderdanen en gelovigen	42
2.1.1	Nationaliteit: ‘Eens een Marokkaan, altijd een Marokkaan’	42
2.1.2	Geloof: de Marokkaanse koning als religieus leider	43
2.2	Belangen ten aanzien van Marokkanen in het buitenland	44
2.2.1	Belang: economische banden	45
2.2.2	Belang: politieke stabiliteit	46
2.3	Beleid en instrumenten	48
2.3.1	Eerste beleidsvoornemen: geldovermakingen	49
	<i>Behoud geldovermakingen</i>	49
	<i>Reguleren geldovermakingen</i>	52
2.3.2	Tweede beleidsvoornemen: toerisme	53
	<i>Welkomstbeleid</i>	53
2.3.3	Derde beleidsvoornemen: investeringen en ontwikkeling	55
	<i>Instrumenten</i>	56
	<i>Praktijk</i>	56
2.3.4.	Vierde beleidsvoornemen: religieuze voorzieningen	57
	<i>Beleid en instrumenten</i>	57
2.3.5	Vijfde beleidsvoornemen: behoud Marokkaanse identiteit	58
2.3.6	Zesde beleidsvoornemen: verbeteren positie Marokkanen in het buitenland	59
2.4	Praktijk: de werking van het Marokkaanse overheidsbeleid	60
2.4.1	Uitvoering: overlappende taken en incidentele uitwerking	62
2.4.2	Charmeoffensief	63
2.5	Conclusies: wat kunnen Marokkaanse Nederlanders verwachten?	65

3	Economische ontmoetingsplaatsen: geld, vakantie en investeringen	67
3.1	Ontmoetingsplaats: geldovermakingen	69
3.1.1	Armoede en solidariteit	72
3.1.2	Marokkaanse bank	73
	<i>Samenvatting</i>	75
3.2	Ontmoetingsplaats: toerisme	75
3.2.1	Welkomstbeleid	76
3.2.2	Marokkaans territorium: Nederlandse houding, Marokkaans spel	78
	<i>Samenvatting</i>	80
3.3	Ontmoetingsplaats: investeren	80
3.3.1	Ondernemen en ontwikkelingsprojecten	80
3.3.2	Kansrijk Marokko?	83
3.3.3	Bijeenkomsten: netwerk en geld	85
3.3.4	Marokkaans-Nederlandse projecten	87
	<i>Samenvatting</i>	89
3.4	Economische ontmoetingen: percepties, ervaringen en reacties	89
3.4.1	Percepties: “Marokko denkt alleen aan geld”	90
3.4.2	Ervaringen met ‘de Marokkaanse overheid’	92
3.4.3	Reacties: eigen belangen en wensen	94
3.5	Economische ontmoetingen: conclusies	95

4	Nationale ontmoetingsplaatsen: Marokkaanse nationaliteit en Marokkaanse nationale identiteit	99
4.1	Basis voor ontmoetingen: Marokkaanse nationaliteit	100
4.1.1	Ontmoetingsplaats: inschrijven <i>Namenlijst</i>	102 103
4.1.2	Ontmoetingsplaats: paspoort en identiteitskaart <i>Dubbele nationaliteit</i>	105 106
4.1.3	Ontmoetingsplaats: huwelijk	108
4.1.4	Ontmoetingsplaats: stemrecht <i>Samenvatting</i>	111 113
4.2	Ontmoetingsplaats: Marokkaanse nationale identiteit	114
4.2.1	Marokkaans nationalisme?	116
4.2.2	‘Arabieren’ en ‘Berbers’	117
4.2.3	Marokkaanse talen	119
4.2.4	Het Koninklijke Berberinstituut	120
4.2.5	Ontmoetingen Marokkaanse nationale identiteit: een eigen zoektocht <i>Samenvatting</i>	121 122
4.3	Marokkaanse nationaliteits- en identiteitsontmoetingen: conclusies	123
5	Religieuze ontmoetingsplaatsen: de Marokkaanse staatsislam voor Marokkaanse Nederlanders	127
5.1	Ontmoetingsplaats: de Marokkaanse koning als religieus leider	130
5.1.1	Bede voor de Marokkaanse koning?	131

5.1.2	Negatieve aandacht islam	133
	<i>Samenvatting</i>	134
5.2	Ontmoetingsplaats: Marokkaanse moskee	134
5.2.1	Moskee in Nederland	134
5.2.2	Bouw moskee	136
	<i>Samenvatting</i>	138
5.3	Ontmoetingsplaats: Marokkaanse imam	139
5.3.1	Taal	140
5.3.2	Scholing	141
5.3.3	Aanstelling imam	143
	<i>Samenvatting</i>	146
5.4	Ontmoetingsplaats: ramadan	146
5.4.1	Eenheid	147
5.4.2	Begin van de ramadan	148
	<i>Samenvatting</i>	149
5.5	Ontmoetingsplaats: begrafenis in Marokko	149
5.5.1	Nederland als niet-islamitisch land: grafruiming en discriminatie	149
5.5.2	Spagaat tussen familiegraf en nabestaanden in Nederland	150
5.5.3	Repatriëringsverzekering	151
	<i>Samenvatting</i>	152
5.6	Religieuze ontmoetingen: ja tegen een 'Marokkaanse islam', nee tegen de Marokkaanse overheid	152
5.7	Religieuze ontmoetingen: conclusies	156

6 Conclusies	159
6.1 De Marokkaanse overheid voor Marokkaanse Nederlanders	161
6.2 De ontmoetingen: transnationale activiteiten en identificaties van Marokkaanse Nederlanders	162
6.2.1 Economische ontmoetingen	163
6.2.2 Marokkaanse nationaliteits- en identiteitsontmoetingen	164
6.2.3 Religieuze ontmoetingen	165
6.3 De relatie tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid	166
Summary	170
Bibliografie	173
Bijlagen	188
CV	191

Dankwoord

De afgelopen jaren hebben meerdere mensen bijgedragen aan dit proefschrift. Het project kwam tot stand als onderdeel van het Islam-onderzoeksprogramma van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Zij financierde dit project en mijn dank gaat allereerst naar hen uit. Voor de persoonlijke betrokkenheid bij dit onderzoek wil ik bedanken: de voormalig ambassadeur van Marokko Jos van Aggelen, evenals Matthijs Schröder en Dirk Klaasen. Daarnaast wil ik het projectbureau bedanken, in het bijzonder Dennis Janssen en Katrien Bardoel, voor hun coördinerende rol en de mogelijkheden die zij boden door de organisatie van workshops en trainingen voor jonge onderzoekers. Krista Schram, jou wil ik bedanken voor het vertrouwen dat je me gaf vanaf het begin van het onderzoek. Door de financiële steun van het Leids Universitair Centrum voor de studie van Islam en Samenleving (LUCIS) kreeg ik extra schrijftijd en kon ik dit project afronden.

Volgens Leidse traditie mag ik de mensen die direct betrokken waren bij mijn begeleiding niet met naam bedanken. Niettemin wil ik mijn waardering uitspreken bij hun grote betrokkenheid, de kritische vragen en het meedenken gedurende het onderzoek. Jullie zorgden voor de rust om te kunnen schrijven en de motivatie om door te gaan. Ik heb veel van jullie geleerd, dank.

Mijn grootste dank gaat uit naar alle mensen die voor dit onderzoek hun verhalen met mij deelden. Zonder jullie had ik dit proefschrift niet kunnen schrijven. De persoonlijke en kleurrijke verhalen hebben me geraakt en geïnspireerd. Helaas kon ik slechts enkele fragmenten van de vele waardevolle ontmoetingen in dit proefschrift kwijt. Ik wil hier bekennen dat het me door de bijzondere ontmoetingen moeite kostte om ‘het veld’ voor de schrijfperiode te verruilen. Sicilia, dank dat je me erbij hield.

Roukayya Oueslati, jij schreef alle opgenomen gesprekken zorgvuldig uit. Daarnaast droeg je ook bij aan dit onderzoek door jouw kritische reflectie op de gesprekken, dankjewel.

In 2009 verbleef ik een aantal maanden in Rabat. Tijdens dit verblijf maakte ik gebruik van de faciliteiten van het Nederlands Instituut in Marokko. Het NIMAR bood niet alleen woonruimte maar ook praktische en vooral motiverende begelei-

ding tijdens mijn onderzoek. Hiervoor wil ik met name bedanken: Jan Hoogland en Cynthia Plette. Daarbij bood het NIMAR een ontmoetingsplek voor een aantal waardevolle contacten. Een paar van de mensen die ik rond het NIMAR heb ontmoet wil ik hier noemen: Norah Karrouche, Daniel Wiegant, Fatima Hmani, Marike Minnema en Sietske de Boer.

Tijdens het schrijven van mijn proefschrift waren contacten met medeschrijvers waardevol. Dank jullie, Hossein Pourbagheri, Khadija Kadrouch-Outmany, Nina ter Laan, Annemarie van Geel, Esther van Eijk, Ellen van de Bovenkamp en ook hier, Norah. Mary Davies, voor de dierbare momenten en jouw hulp bij het vertalen. Daphne van Kleef, voor de kilometers met de kop in wind. Markus Davidsen, Tineke Rooijakkers en Levi Klempner die met mij jarenlang een kamer deelden. Eveneens voelde ik me gesteund door de andere collega's op het instituut, die ondanks de reorganisatie geïnteresseerd bleven en altijd een oor en motiverende woorden hadden.

Omdat ik het de afgelopen jaren moeilijk vond ruimte te vragen voor mijn kluize-naarsbestaan, ben ik blij dat jullie me met rust lieten en op de juiste momenten aandrongen op afleiding: Anne van Leeuwen, Janneke Hoedemaekers, Sara Koenders, Lotte Hoex, Marije van den Broek, Annemarie Geldhof, Soumia Middelburg-Ait Hida, Ivo van Dongen, Marit Oosterom, Antoinette Schapper, Sailay Siddiqi, Ashley Mulder, Ingrid Beer en Sonja Kolp. Jim Kok, Marietje Beemsterboer en Wieneke Kirpenstein, dank dat jullie naast de afleiding ook stukken hebben meegelezen.

Marieke en Jehuda, jullie slaagden erin mijn gedachten te verbeelden, dank daarvoor.

Pepijn Reeser en Sjors Overman, in de haven van Oostende vroeg ik jullie in 2011 om mijn paranimfen te zijn. Ik had toen niet kunnen voorzien met wat voor een betrokkenheid jullie mij zouden bijstaan. Dank, meer dan dat, voor het meeziën, meedenken en besluiten wanneer het tijd was voor vakantie. Jullie zorgden zelfs voor dierbaar reisgezelschap: Paul van Vegchel, Marieke Meijer en Caroline Harnacke.

Als laatste, dank aan mijn ouders. Marguerite en Steven, Harm en Roos, en Dianne. Lieve mammië en pappie, dank voor de mooie reizen in Marokko, de oplaadmomenten, het delen en jullie vertrouwen. In de zomer van 2013 vertrokken Olivier en Mikky naar Zuid-Afrika. Door jullie vertrek werden momenten samen extra gekoesterd. Job, met jou deelde ik het tegelijk schrijven en alles wat daarbij hoort. Je las met me mee en zorgde voor de meest lekkere happen aan de grote houten tafel.

Olivier en Job, lieve broertjes, dit boek is voor jullie.